

rada što dovodi do povećanja motivacije djece za otkrivanje svijeta u kojemu rastu. Značaj se svakako pridaje stjecanju kompetencija studenata za buduće poučavanje i učenje s naglaskom na stvaranje poticajnog ozračja i strukturiranje okoline za učenje. Autori nas u svakome poglavlju teorijski uvode u područje svojega rada te daju prikaz konstrukata i dosadašnjih istraživanja. Kroz rezultate njihovih istraživanja možemo vidjeti kakva su stajališta studenata vezana uz poticajno učenje i poučavanje te gdje oni vide napredak u tome. Smatram da kvaliteta ove monografije leži u uvidu u refleksije studenata na provedene tematske projektne aktivnosti s učenicima tijekom nastave, što čini poveznicu teorije i praktičnih iskustava studenata u stjecanju kompetencija za poučavatelje. Ključno je vidjeti poglede studenata na kreiranje okruženja za učenje i poučavanje jer su to budući nositelji novih promjena i čija poimanja će mijenjati način rada u odgojno-obrazovnim ustanovama. Tematika monografije aktualna je za sve sudionike odgojno-obrazovnog procesa koji promišljaju o značaju poticajnog okruženja u svome nastavnom radu te žele unaprijediti svoj rad suvremenim pristupima planiranju i programiranju procesa poučavanja i učenja. Jedino pedagoški djelatnik koji je spreman usavršavati se, učiti i oplemenjivati svoj rad je djelatnik koji može odgovoriti zahtjevima suvremenog odgojno-obrazovnog procesa.

Tena Pejić

Boško Pešić (ur.)

O slobodi

Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2022.

Pojam slobode jest središnji pojam u povijesti filozofije. Tek kroz slobodu, djelovanje čovjeka kao slobodnog bića čovjek se može približiti pojmu istine. Postavlja se stoga pitanje što jest sloboda? Upravo na to pitanje, kao i na brojna druga, pokušava odgovoriti treće okupljanje profesora i studenata filozofije hrvatskih i inozemnih sveučilišta te zagrebačkog filozofskog instituta održano u pitoresknoj okolini Parka prirode Papuk. Okupljanje koje je naposljetku rezultiralo i stvaranjem ovog zbornika.

Rad Lina Veljaka »O povijesti pojma slobode« daje svojevrstni pregled cjelokupnog pojma slobode. Vjeran Hegelovim postavkama kretanja ideje slobode, iznesenim u *Predavanjima iz filozofije svjetske povijesti*, Veljak želi prikazati polagani napredak ideje slobode od orijentalnih despotija, gdje je samo jedan slobodan, zatim pojave nekolicine slobodnih kod Grka i Rimljana te naposljetku nastupanja epohe slobode u germanskom duhu, koji je u stanju emancipirati cjelokupni ljudski rod. Već u srednjovjekovlju se stoga naziru moderne koncepcije naroda kao suverena, koji ima pravo na pobunu protiv tiranstva. Nadalje, novovjekovna će filozofija upravo predvođena britanskim empiristima i francuskim prosvjetiteljima defini-

rati moderni pojam slobode. Bacon, Hobbes, Locke, Hume, Mill praočevi su moderne liberalne demokracije i afirmiranja pojmova kao što su suveren, vladavina prava, vlasništva kao moći raspolaganja vlastitim imetkom te dihotomije na *liberty* i *freedom*, političke slobode i individualne slobode. U odnosu na britansko shvaćanje slobode nastaje francusko viđenje slobode, kao slobode za nešto. Takvom pozitivnom shvaćanju slobode suprotstavlja se negativno shvaćanje, kao slobode od prepreka. Kantov pojam slobode također na tom tragu nastoji postaviti čovjeka kao slobodno biće lišeno determiniranosti prirode. Afirmiranjem građanskih revolucija krajem 18. st., otvara se mogućnost za novi poredak, proaktivnijeg viđenja slobode. Marxov pojam slobode usko je vezan uz dokidanje privatnog vlasništva kao preduvjeta ostvarenja besklasnog društva, kao antiteze kapitalističkom društvu. Povijesno iskustvo je pokazalo kamo je smjeralo takvo carstvo slobode. Ipak postavljena dihotomija nije prevladana do današnjeg dana te u suvremeno doba podrazumijeva i element tehnike, koji potencira novu dimenziju sukoba slobode i determinizma.

»Filozofija kao znanost slobode«, rad Igora Mikecina, daje pregled pojma ideje slobode unutar cjelokupnog Hegelova opusa. Temeljna trodioba Hegelova sistema filozofije na logiku, filozofiju prirode te filozofiju duha podrazumijeva dinamiku kretanja ideje slobode. Logika je stoga izvorište kretanja ideje slobode. Ono pred-

stavlja prije svega određenje samog pojma slobode, točnije pojma kao pojma unutar logike kao filozofskog sistema. Određenje samog pojma slobode odvija se u odnosu na oslobođenje od samog bitka. Tek kroz sebeodređenje pojma u ideji, odnosno apsolutnoj ideji, određuje se i ideja slobode kao takva. U filozofiji prirode ideja slobode kao svoj drugobitak doživljava svoju antitezu, uzimanje slobode kao negativne slobode. Tek u filozofiji duha nazire se bit same ideje slobode. Filozofija duha podrazumijeva, kao i ostatak cjelokupnog Hegelova sistema, trodiobu na subjektivni, objektivni i apsolutni duh. Subjektivni duh individualne slobode te objektivni duh poopćene slobode prava, moraliteta i ćudoređa nisu dostatni za ozbiljenje ideje slobode, odnosno duha slobode. Upravo u umjetnosti, religiji te naposljetku filozofiji kao završnoj sintezi cjelokupnog sistema apsolutni duh dolazi k sebi samome, sloboda se otkriva kao bit duha, odnosno njegovo sebesamoodređenje.

U radu Marijana Krivaka »Biopolitika i/vs sloboda. O dispozitivima i mogućnost(i) zajednice danas s obzirom na pojmove *liberty* i *freedom*«, stavlja se naglasak na ideje Roberta Esposito i Michela Foucaulta te odnos biopolitike i suvremenog pojma slobode koji je reduciran i ograničen. Sloboda jest danas isključivo *liberty*, dakle politička sloboda koja je strogo kontrolirana, zapravo nesloboda, pospješena totalitarnim biopolitičkim oruđima.

Nadalje, rad Martine Volarević, »Nesloboda slobode«, problematizira ograničenja slobode, točnije okvire neslobode unutar Gehlenove biološke antropologije. Scheler i Gehlen tvrde kako primarni pokretač opstanka jedinke jest nagonsko, automatsko ponašanje, odnosno instinkt. Upravo takvo iskonsko ponašanje kod čovjeka izostaje, instinkt čovjek kompenzira učenjem. Učenje tako kod čovjeka stvara jedan drugi oblik automatizma, naviku. Samim time kulturne forme, kako je detektirao Freud, opresijom čine čovjeka neurotičnim, čovjeku nameću neslobodu i nemogućnost ostvarenja nagona.

»Estetika slobode«, rad Boška Pešića, sagledava odnos estetike i slobode, točnije slobode govora pa tako i mišljenja u odnosu na samu neslobodu, strah, cenzuru, pa i bijeg od istine. Sloboda jest perenijalni metafizički projekt, koji uvijek nanovo ostavlja mogućnost za otkrivanje. Upravo samo estetika omogućuje egzistenciji razotkrivanje slobode. Samim time sloboda se treba promatrati kao umjetničko djelo, odnosno kao misao koja se može materijalizirati. Ipak u određenom smislu takvo djelo koje je rezultat riječi i mišljenja jest pounutreno i osamljeno, možda i najintimnije ono čovjeka, koje traži uvijek iznova vlastito oslobađanje u djelu. Postavlja se stoga pitanje je li pronalaženje slobode sizifovski posao kao i pokušaj pronalaženja kvadrature kruga, kako nam to slikovito prikazuje Hannah Arendt?

Rad »Lica i naličja slobode u odgoju« Aleksandre Golubović istražuje odnos slobode u sferi odgoja i obrazovanja. Identificiraju se dva ključna elementa za razvoj slobode putem odgoja, prije svega osjećaj za moralno i intelektualno usavršavanje, te ispravno korištenje slobodom u svrhu logičkog i kritičkog mišljenja. Odgojno-obrazovni sustavi stoga trebaju izgraditi praktično shvaćanje slobode, shvaćanje njezine vrijednosti i primjene. Svijest o slobodi izgrađuje čovjeka u potpuno biće.

Misao Karla Jaspersa jest bitna nit vodilja promišljanja pojma slobode u filozofiji egzistencijalizma. Tomislav Žigmanov u radu »Sloboda i krivnja. Jaspersovo razumijevanje pojmova krivice i odgovornosti« nastoji prikazati odnos pojma krivnje i pojma slobode. Srž pojma krivnje kod Jaspersa se problematizira kao pitanje krivnje njemačkog naroda te mogućnosti za *novum*, za rekonstituiranje njemačkog naroda. Preobražaj koji mora snaći njemački narod jest pitanje unutarnje promjene, ali i nametnute krivnje izvana, točnije od strane pobjednika. Ipak, nužno je samopromišljanje i vlastito suočavanje s prošlošću, kao unutarnji moment slobode. Nadalje, razlikuju se četiri vrste krivnje: metafizička krivnja, moralna krivnja, politička krivnja, te pravno-kaznena krivnja. Time se pokušava ući u bit krivnje kao subjektivnog odnosa prema kaznenom djelu te kako se ona može primijeniti kao poopćena kolektivna krivnja naroda.

Damir Sekulić u radu »Egzistencijalnost slobode kod Jaspersa« nastavlja egzistencijalistička promišljanja o slobodi. Jaspers naime smatra da temeljna odrednica čovjekove biti jest njegova nedovršenost. Činjenica nezatvorenosti i necjelovitosti samim time čini čovjeka nužno upućenim na traganje za slobodom. Sloboda tako postaje modus nošenja s transcendencijom. Nedovršivost čovjekove konačnosti sili čovjeka na otkrivanje jednog oblika filozofske vjere. Činom vjere čovjek ponovno pronalazi snagu za sudjelovanje u svijetu, pronalazi nove mogućnosti koje proizlaze iz njegove nezatvorenosti, odnosno uzimajući vlastitu upućenost na svijet čovjek otkriva vlastitu otvorenost prema svijetu. Moment filozofske vjere postaje osnova za traganje za novim smislom, odnosno slobode kao filozofskog načina života.

Problemi epistemologije i hermeneutike u odnosu na slobodu analiziraju se u radu Mislava Uzunića »Sloboda i eksperiment. Problematika epistemičke slobode u vidu hermeneutike znanosti«. U radu se problematizira odnos metafizičke slobode i epistemičke slobode te se želi dati širi prikaz odnosa između hermeneutičke, kontinentalne struje mišljenja i anglosaksonske tradicije epistemologije. Također se pokušava dati odgovor na pitanje je li u pojmu epistemičke slobode moguća sinteza hermeneutike i anglosaksonske epistemologije. Znanstveno istraživanje kao takvo se susrelo s ograničenjima unutar vlastitog determinizma. Tek

u komplementarnom odnosu prema hermeneutici kao interpretativnom vidu ontološkog ustrojstva moguće je pravo razumijevanje zakonitosti prirode.

Da sloboda nije isključivo pojam zapadne filozofije izlaže se u radu Gorana Kardaša i Ivane Buljan »Sloboda i problem djelovanja iz azijskih perspektiva – Buddha i Konfucije«. Za razliku od zapadnog i suvremenog pogleda na dihotomiju prirode i slobode, za istočne narode Indije i Kine sloboda upravo proizlazi iz samog kozmičkog poretka. Budizam poznaje djelovanje lišeno od djelatnika te koncept su-nastajanja u ovisnosti, kao svojevrzne ciljeve djelovanja subjekta, kao krajnje točke koje može postići misleći subjekt. Iskustva se tretiraju kao prolazni elementi te se kroz proces kontemplacije poništavaju nepovoljna stanja aficiranosti duha. U kineskoj misli sloboda se uzima kao odraz ugođenosti i samokultiviranja. Cilj je također postići jedan oblik nedjelatnosti subjekta i spontanitet djelovanja izvan samog voljnog aktera. Ipak se nazire, kako u kineskom tako i u indijskom shvaćanju slobode, jedan oblik predanosti kozmičkom poretku te gubljenje i prepuštanje autonomije samog slobodnog aktera u smislu usklađivanja s poretkom. U tom smislu Buddha i Konfucije vide slobodu kao i Spinoza, točnije kao nužni oblik adekvacije između kozmičkog poretka i čovjeka.

Darija Rupčić Kelam u radu »Filozofija ljubavi. Ljubav kao stvaralaštvo, sloboda u trajanju te izgradnja«

razmatra ljubav kao ugroženi koncept pred neumoljivim suvremenim tendencijama komodifikacije ljubavi. Nastoji se stoga sagledati ljubav kao perenijalan pojam koji odolijeva boljkama vremena. Ljubav jest silazak vječnosti u vrijeme te samim time prava ljubav nužno odolijeva vremenu. Ljubav je uz slobodu također središnji pojam filozofije, te za slobodu predstavlja određeni cilj. Svako slobodno djelovanje ima za cilj ovjekovječenje u dostizanju unutarnje čovjekove svrhe. Tako i ljubav ima svoj put, svoj proces preobrazbe i samospoznaje. Nužna spona transcendentnog i čovjeka jest Eros, odnosno uzvišena ljubav kao najviši oblik filozofije.

Naposlijetku teološka i eshatološka pitanja slobode razmatraju se u radu Ive Mršić Feldbar »Jesmo li slobodni umrijeti? Neki aspekti tematiziranja smrti i slobode u suvremenoj katoličkoj eshatologiji«. Postavlja se pitanje o biti smrti u odnosu na samu slobodu. Pojam 'smrt' jest središnji element katoličke eshatologije. Smrt čovjeka stavlja u nužan odnos prema vlastitoj vremenitosti i vlastitoj slobodi. Samim time način na koji živimo ovisi bitno o slobodi koju posjedujemo. Smrt je neizbježna, život joj ne može umaknuti, tako čovjek kao prolazno biće u pojmu slobodi može izabrati drugačiji eshaton. Živjeti dobro i u skladu s istinom vjere. Tako se sloboda oblikuje kao veliki dar Boga i oruđe pobjede nad smrću te se smrt sada proširuje na život u grijehu. Fizička smrt jest neizbježna,

no prava smrt je neživjeti slobodno, kao biće nesvjesno izbora da živi u skladu s Dobrim.

Namjera ovoga zbornika bila je prikazati široku lepezu filozofskih prijedora koji okružuju pojam slobode. Možemo ustanoviti da je pojam slobode pokretač duha filozofije, ona je središnji pojam uz biće, bit, bitak, lijepo, pravedno, dobro. Sloboda jest ipak praktični pojam filozofije zato i predstavlja ono najteže filozofu koji je naviknut na promatranje, na teoriju. Međutim, sloboda filozofiji uvijek nanovo daje priliku ozbiljenja i promišljanja u novoj formi.

Paško Mužić